

**ARBETSLIVS- OCH
JÄMSTÄLLDHETSUTSKOTTETS
UTLÅTANDE 12/2006 rd**

**Statsrådets redogörelse för strukturen hos och
förändringarna inom detaljhandeln samt spe-
cialfrågorna kring handeln**

Till ekonomiutskottet

INLEDNING

Remiss

Riksdagen remitterade den 26 april 2006 statsrådets redogörelse för strukturen hos och förändringarna inom detaljhandeln samt specialfrågorna kring handeln (SRR 3/2006 rd) till ekonomiutskottet för beredning och bestämde samtidigt att arbetslivs- och jämställdhetsutskottet ska lämna utlåtande till ekonomiutskottet.

Sakkunniga

Utskottet har hört

- överinspektör Ulla Karhu, handels- och industriministeriet
- regeringsråd Esa Lonka, arbetsministeriet
- regeringsråd Pekka Järvinen och regeringsråd Ismo Tuominen, social- och hälsovårdsministeriet
- specialforskare Irja Kandolin, Arbetshälsoinstitutet
- arbetsmiljösekreterare Seija Virta, Servicebranschernas fackförbund - Servicefacket
- sakkunnig, vicehäradshövding Mika Pahlsten, Förbundet för finsk handel.

REDOGÖRELSEN

När riksdagen antog lagen om minuthandeln och frisersalongers öppettider (1297/2000) förutsatte den att statsrådet följer upp hur lagen om minuthandeln och frisersalongers öppettider påverkar arbetstagarnas ställning och dagligvaruhandelns fördelning mellan olika typer av butiker, samt ger en redogörelse till riksdagen om utvecklingen inom minuthandeln när lagen har gällt i 3—5 år. Inga ändringar i lagen ska föreslås förrän riksdagen har behandlat redogörelsen i fråga.

Under den senaste tiden har det skett stora förändringar inom handeln. Både inhemska och utländska faktorer har bidragit till utvecklingen. I redogörelsen behandlas konkurrenssituationen inom detaljhandeln, ändringarna i omgivningen samt butikstjänsternas tillgänglighet. Som särskilda frågor kring detaljhandeln behandlas samhällsplaneringen, öppettiderna, minutförsäljningen av läkemedel för egenvård och försäljningen av svaga alkoholdrycker. Detaljhandelns öppettider föreslås inte bli ändrade.

UTSKOTTETS ÖVERVÄGANDEN

Motivering

Arbetslivs- och jämställdhetsutskottet håller sig till sitt eget behörighetsområde och fokuserar på öppettidernas konsekvenser för sysselsättningen, arbetstagarnas arbetshälsa och skydd i arbetet samt samordningen av arbetsliv och familjeliv.

Konsekvenser av affärernas öppettider

Allmänt

Öppettiderna inom detaljhandeln förlängdes i början av år 2001 så att minutaffärer och frisersalonger kan hålla öppet på vardagar kl. 7—21 och på lördagar kl. 7—18. Minutaffärer vars försäljningsareal är högst 400 kvadratmeter kan hålla öppet även på söndagar kl. 12—21. Större minutaffärer och frisersalonger kan hålla öppet på söndagar i maj, juni, juli och augusti samt i november och december.

Lagens syfte var att stärka små butikers verksamhetsbetingelser så att handeln inte koncentreras till stora butiker eller att dagligvaruhandeln i allt större utsträckning styrs till kiosker och servicestationer. Målet att förbättra närbutikernas lönsamhet och konkurrenskraft jämfört med stora affärer har nåtts. Efter att lagen trätt i kraft har antalet stora snabbköp, dvs. dagligvarubutiker på 200—400 kvadratmeter, ökat med 175 närmast i tätorter.

Utskottet ser fortfarande målet som viktigt och anser att detaljhandelstjänster på skäligt avstånd bör tryggas. Detta är speciellt viktigt för äldre och barnfamiljer som har dåliga möjligheter att ta sig till köpcentra utanför tätorterna.

I redogörelsen föreslås inga ändringar i detaljhandelns öppettider. I offentligheten har det dock kastats fram förslag om att liberalisera söndagsöppettiderna och förlänga öppettiderna på vardagar och lördagar.

Över 12 procent av de sysselsatta arbetar inom handeln. Enligt redogörelsen har personalen inom detaljhandeln ökat med 9 000 årsverken efter år 2001, men hur de ändrade öppetti-

derna inverkat på ökningen har inte kunnat bedömas.

I sitt utlåtande (AjUU 7/2000 rd) om lagen om öppettider påpekade utskottet att arbetstiderna blir mer varierande när öppettiderna förlängs och att detta kan ha positiva konsekvenser för somliga arbetstagare och negativa för andra. De negativa konsekvenserna kan gälla arbetstagarnas utkomst, trivsel och ork i arbetet samt deras grepp om sin allmänna livssituation.

Enligt redogörelsen ville 48 procent av de affärsanställda år 2004 att affärerna ska vara stängda på söndagar. I en undersökning som gjordes år 1999 var 56 procent av de affärsanställda helt emot söndagsarbete och 15 procent delvis emot, men 43 procent kunde ändå tänka sig att arbeta på söndagar med kollektivavtalsenlig ersättning, dvs. dubbel lön. De affärsanställda motsätter sig också längre kvällsöppet. De största svårigheterna för dem består i att kunna ha ett normalt socialt liv och hobbyer samt att kunna tillbringa tid tillsammans med familjen. Av dem som hade barn upplevde 33 procent att söndagsarbetet gav dem problem med att hitta någon som kunde sköta barnen. Fördelen med söndagsarbetet var att lönen var dubbel. Det ansågs viktigt att arbetsskiftet på söndagar baserar sig på frivillighet och jämlikhet.

Senare öppettider verkar ha ett tydligt samband med deltidsanställningar. I butiker som stänger senast kl. 20 är andelen deltidsanställda 36 procent, medan motsvarande andel är 58 procent i butiker som stänger senare.

Ungefär hälften av de affärsanställda arbetar på deltid. Många av dem är studerande, för vilka deltidsarbete lämpar sig. För alla arbetstagare är dock inte deltidsarbete ett eget val, utan vissa står inför utkomstproblem till följd av det lilla antalet timmar. Utskottet ser det som viktigt att de sena öppettidernas konsekvenser i form av ökade deltidsanställningar följs upp och att åtgärder vid behov vidtas så att det inte blir vanligare med ofrivilligt deltidsarbete.

Enligt redogörelsen har dagligvaruhandeln och speciellt de små butikerna positiv erfarenhet

av de liberaliserade söndagsöppettiderna hittills. Däremot har Fackhandelns Förbund fortfarande en negativ syn på dem. För specialvaruhandeln har öppethållandet på söndagar visat sig vara lönsamt endast under veckorna före jul. Utvecklingen verkar gå i riktning mot koncentrerad handel och större betydelse för priskonkurrensen. Antalet dagligvarubutiker minskar och deras genomsnittliga storlek ökar. Små butiker blir kiosker med fria öppettider.

Att värderingarna i samhället och familjernas sätt att tillbringa sin fritid förändrats visas av att det under de senaste åren blivit vanligare att vistas i köpcentra på fritiden, speciellt på veckoslut. Det märks i synnerhet bland barnfamiljer.

Utskottet är medvetet om att de affärsanställdas möjligheter att samordna arbetsliv och familjeliv kan stå i konflikt med den övriga befolkningens möjligheter att göra detsamma. Till följd av de ökande avstånden mellan arbete och bostad såväl som mellan butik och bostad blir vardagen allt mer hektisk och utbrändhet vanligare bland familjer, speciellt barnfamiljer.

Våldshot och otrygghet

Enligt arbetsmiljöbarometern 2005 har det blivit vanligare att uppleva våld på arbetsplatserna och kvinnor utsätts för våld eller våldshot ungefär två gånger oftare än män. Av de tillfrågade kvinnorna uppgav 11 procent att de hade blivit utsatta för våld eller våldshot och bland männen var motsvarande andel 6 procent. Inom den privata servicesektorn har våldet ökat helt tydligt - då 9 procent av de tillfrågade uppgav sig ha blivit utsatta för våld eller våldshot i fjol, var motsvarande tal 6 procent föregående år.

I redogörelsen konstateras att det endast finns få anställda per arbetsskift under de sista timmarna då butikerna har öppet på kvällarna och att det ökade ensamarbetet och de sena hemfärderna har ökat otrygghetskänslan bland de affärsanställda. Känslan av otrygghet gäller speciellt små butiker samt kiosker och servicestationer som har sent öppet och där de anställda oftast är ensamma. Större butiker har anställda vakter, vilket ökar trygghetskänslan. Visserligen kan vakten ha en stor avdelning i ett varuhus

att bevaka och har då svårt att ingripa i t.ex. snatteri.

I butiker som stänger efter kl. 21 upplevde 44 procent av de anställda otrygghet. I butiker som stänger tidigare var motsvarande andel 26 procent. Andelen berusade kunder ökar under de senaste timmarna och då ökar också våldshotet. Det gäller speciellt lördagskvällar.

Utskottet vill betona de risker som sena öppettider och ensamarbete medför. Även sena hemfärder ger de anställda en känsla av otrygghet. I redogörelsen hänvisas till motiveringen i arbetarskyddslagen att en riskbedömning av en kioskförsäljares ensamarbete kan påvisa att faran i vissa arbetsuppgifter är så stor att ensamarbete inte kan tillåtas. På alla arbetsplatser bör en riskbedömning noggrant göras tillsammans med arbetstagarna enligt arbetarskyddslagen och åtgärder för att minimera riskerna bör planeras, understryker utskottet. För att minska de problem som sena öppettider och ensamarbete medför är det också viktigt att utreda möjligheterna att få butikerna att stänga senast kl. 20. Det är bekymrande att små butiker tenderar att bli omgjorda till kiosker, för det kan betyda att allt fler anställda måste arbeta ensamma sent på kvällarna.

Samordning av arbetsliv och privatliv

Söndagsarbete medför problem med att kunna ha ett normalt socialt liv och hobbyer samt att kunna tillbringa tid tillsammans med familjen. Det är också svårt att ta sig till arbetet och att ordna vård för barnen. Sådana problem försämrar den allmänna livskvaliteten och inverkar på arbetshälsan och -motivationen.

Servicebranschernas fackförbund och Förbundet för finsk handel har i ett kollektivavtal kommit överens om minimivillkoren i handelsbranschen. Enligt handelns kollektivavtal är den regelbundna maximiarbetstiden 37,5 timmar och det finns möjlighet att använda ett utjämnings-schema, där den dagliga arbetstiden och veckoarbetstiden kan variera förutsatt att den jämnas ut till 37,5 timmar under en period. En arbetsskiftsförteckning ska ges för kännedom senast en vecka innan perioden börjar. Heltidsanställda

ska få ledigt minst 12 och deltidsanställda minst 8 dagar på veckoslut under kalenderåret (fredag-lördag, lördag-söndag eller söndag-måndag).

Inom detaljhandeln arbetar man i allmänhet i två skift och också på veckoslut. Veckoslutsskiftet gör att livsrytmen skiljer sig från familjens och det övriga sociala livets rytm. Om arbetsskiftet är oregelbundna och kan förutses för bara en kort tid framåt, är det svårt att planera tiden tillsammans med familjen och andra viktiga människor, samtidigt som fritidsaktiviteterna blir lidande. Störningar i det sociala livet och familjelivet har påvisats ha samband med stresssymtom så som nervositet, ångest och sömnproblem.

En utvidgning av öppethållningen på söndagar i detaljhandeln med den nuvarande personalstrukturen skulle antagligen innebära att varje arbetstagare fick färre lediga veckoslut. Dessutom skulle behovet av ordnad barnomsorg på kvällar och veckoslut öka. Nu ordnar de flesta kommunerna skiftvård på kvällar och veckoslut, men skiftvården är bristfällig i 32 procent av de kommuner som ordnar sådan.

Utskottet ser det som viktigt att de affärsanställda ges bättre möjligheter att samordna arbete och privatliv. Som stöd för detta borde arbetstagaren kunna få minst två lediga veckoslut i månaden. För barnfamiljer vore det viktigt att man vid planeringen av öppettider och arbetsskift ser till att föräldrarna hinner hem på kvällarna innan barnen ska gå till sängs.

Konsekvenser för återhämtningen från arbetet

Då man överväger ändringar i öppettiderna är det bra att beakta konsekvenserna för arbetsbelastningen och återhämtningen från den. För att arbetstagarna ska ha tid att återhämta sig är det viktigt att de långa öppettiderna inte leder till ett alltför stort antal veckotimmar för enskilda arbetstagare. Enligt handelns kollektivavtal är utjämningsperioden ett halvt år, vilket möjliggör ett klart större antal veckotimmar, högst 48 timmar, i ganska långa perioder.

För återhämtningen är det viktigt hur arbetsskiftet infaller. Om öppettiderna ändras så att det blir vanligare med tidiga morgonskift och

sena kvällsskift eller nattarbete, förändras arbetets effekter på hälsan betydligt. Sådana arbetsskift är förknippade med en avsevärt förhöjd risk för sömnstörningar, svår trötthet och allvarliga fysiska sjukdomar så som hjärt- och kärlsjukdomar. De är också för det mesta ofördelaktiga för det sociala livet.

För att sömnbristen ska bli så liten som möjligt, bör arbetsskiftet planeras så att de går cykliskt i riktning framåt, dvs. så att en morgontur följs av en kvällstur. På så sätt får arbetstagaren tillräckligt med tid att vila mellan arbetsskiftet.

Möjligheter att inverka på arbetsskiftet

Möjligheterna att inverka på det egna arbetet är viktiga för arbetshälsan och samordningen av arbete och privatliv. Att arbetstagarna kan påverka arbetstiderna har stor betydelse för hur de upplever sitt hälsotillstånd och om de lider av stress. Om påverkansmöjligheterna är dåliga, fördubblas sjukfrånvaron bland kvinnor jämfört med arbetsplatser där påverkansmöjligheterna är goda. Missnöje med arbetstiderna har också samband med nedsatt arbetsförmåga.

Utskottet betonar vikten av att planera arbetsskiftet, eftersom dessa påverkar arbetstagarnas hälsa och trivsel i arbetet. Om arbetstagarna kan inverka på hur arbetsskiftet ordnas och om dessa fastställs så långt i förväg som möjligt, trivs arbetstagarna bättre med sitt arbete och kan bättre planera sitt liv. Med tanke på att arbetslivet och privatlivet ska kunna samordnas är det viktigt att försöka undvika ändringar i de fastställda arbetsskiftet.

För avvikande arbetstider har ersättningar traditionellt betalats i form av tillägg för skift- eller söndagsarbete. Utöver de ekonomiska fördelarna ger tilläggen arbetstagarna stöd för att frivilligt arbeta på kvällar och veckoslut, vilket förstärker känslan av att kunna påverka arbetstiderna. Med tanke på resultaten är det viktigt att arbetstagaren är motiverad. Nästan hälften av de detaljhandelsanställda som svarade på Servicebranschernas fackförbunds enkät år 2004 ansåg att kvälls-, lördags- och söndagsarbete var attraktivt just p.g.a. den högre lönen. Med tanke på arbetshälsan är det dock bekymrande att drygt en

tredjedel (36 %) ansåg att de inte kunde vägra att arbeta på söndagar (SRR 3/2006 rd).

Utskottet understryker att det är viktigt att med arbetstagarna komma överens om arbetstider och -skift med beaktande av de individuella behoven och livssituationen. Det ger arbetstagarna bättre möjligheter att orka och trivas med arbetet samt att samordna arbetsliv och familjeliv. Det är också viktigt att förbättra personalens

möjligheter att medverka i planeringen av arbetsskiftet, t.ex. genom delaktig arbetstidsplanering.

Utlåtande

Arbetslivs- och jämställdhetsutskottet föreslår

att ekonomiutskottet beaktar vad som sagts ovan.

Helsingfors den 15 juni 2006

I den avgörande behandlingen deltog

ordf. Jukka Gustafsson /sd
vordf. Anne Holmlund /saml
medl. Tarja Cronberg /gröna
Susanna Haapoja /cent
Roger Jansson /sv (delvis)
Anneli Kiljunen /sd
Esa Lahtela /sd
Riikka Moilanen-Savolainen /cent
Markus Mustajärvi /vänt

Leena Rauhala /kd
Jukka Roos /sd
Tero Rönkä /sd
Arto Satonen /saml
Kimmo Tiilikainen /cent
Pekka Vilkuna /cent
Jaana Ylä-Mononen /cent
ers. Matti Kauppila /vänt.

Sekreterare var

utskottsråd Ritva Bäckström.

AVVIKANDE MENING

Motivering

I sitt utlåtande behandlar arbetslivs- och jämställdhetsutskottet en utvidgning av öppettiderna inom handeln närmast ur arbetstagarnas synvinkel. Enligt redogörelsen verkar det som om söndagsarbetet blivit mer allmänt accepterat, även om nästan hälften av de anställda i branschen fortfarande motsätter sig det. Av arbetstagarna är 43 procent villiga att arbeta på söndagar för en förhöjd lön enligt kollektivavtalet. Arbetslivs- och jämställdhetsutskottet har i flera olika sammanhang betonat arbetstagarens möjlighet att inverka på sitt arbete och sina arbetstider. För de personer som är villiga att arbeta på söndagar kunde en utvidgning av öppethållningen på söndagar vara motiverad. Inom handeln arbetar bl.a. ett stort antal studerande och största delen av dem kan tänka sig att arbeta på söndagar, just för den förhöjda lönen skull. Alla affärsanställda har heller inte familj och begränsningarna av öppethållningen på söndagar beaktar bl.a. inte deras möjligheter att inverka på sitt arbete och sin lönenivå. Det är också mycket sannolikt att en utvidgning av öppethållningen på söndagar skulle leda till ökad sysselsättning i branschen och förbättra studerandenas möjligheter att bättre samordna studier och arbete och samtidigt höja sin inkomstnivå.

Åsikt

Med stöd av det ovan sagda anser vi

att arbetslivs- och jämställdhetsutskottet i sitt utlåtande till ekonomiutskottet borde ha fäst mer uppmärksamhet vid ökade valmöjligheter för arbetstagarna och konstatera att en utvidgning av öppethållningen på söndagar kunde vara motiverad för de arbetstagare som är villiga att arbeta på söndagar.

Helsingfors den 15 juni 2006

Anne Holmlund /saml
Arto Satonen /saml
Roger Jansson /sv